

olyanok, kiknek a történészek hallgatása érdekében áll. A tudomány azonban az utóbbi időben mégis megtette első lépéseit (lehetőségéhez mérten), s további komoly erőfeszítéseket tesz a téma valós megvilágítása érdekében. Azonban, hogy ezekről az eseményekről tudományos higgadsággal lehessen beszélni – tekintettel a téma „frissességére” – mindenekelőtt egészségesebb politikai közhangulatra volna szükség.

Hasonló a helyzet a kötet utolsó frását illetően is, amely a történetírára nézve úttörő jelleggel bír. Olyan kérdéseket vet fel és próbál történeti módszerrel megmagyarázni, amelyekről ezidáig a történészek nemigen írtak. E témákkal (a

magyarság háború utáni gazdasági, kulturális, oktatási és demográfiai helyzete Jugoszláviában) eddig inkább a szociológusok és a demográfusok foglalkoztak (ill. nem foglalkoztak).

Végül is e kötet hasznos útmutatóul fog szolgálni és egyben része lesz minden olyan próbálkozásnak, amely a magyarság, s nem utolsósorban a kisebbségben élő magyarság problémáival óhajt foglalkozni, nem feledve azt, hogy fontos odafigyelni az események minden részvevőjére (gondolva a körülöttünk élő más népekre is), mert „közös dolgaink” előbbrevitelét csak így remélhetjük.

PÁL Tibor

A BARANYAI SZERB–MAGYAR KÖZTÁRSASÁG

Szűts Emil: Az elmerült sziget. Pannónia könyvek, Pécs, 1991.

Szűts Emil könyvében a „Baranya-kérdés” – Baranya szerb megszállása és a tiszavirág-életű Baranya–Bajai Szerb–Magyar Köztársaság – több mint három éves történetét dolgozta fel. Egy olyan területről és történelmi idoszakról esik szó, amely a kialakult viszonyok jellegénél és szövevényességénél fogva egyedülálló Magyarország legújabb kori történelmében.

Munkájában a szerző elsősorban széleskörű levéltári kutatásokra alapozott, a felhasznált irodalom jegyzékében pedig megtalálhatjuk a jugoszláv történészek (D. Kecić, A. Mitrović, V. Vinaver) munkáit is. Szűts érdeklődésének középpontjában a politikai történések állnak. Ismerteti az események világpolitikai hátterét, majd – többnyire kronológikus sorrendet követve – rátér a jugoszláv és a magyar állami, valamint a helyi közigazgatási és igazságszolgáltatási szervek vi-

szonyának, helyzetének és tevékenységének alapos elemzésére. Bemutatja a régió társadalmi és politikai csoportosulásainak érdekeit, valamint a megszálláshoz és a magyar államhoz való viszonyulásukat. Sajnos, a térség összetett etnikai szerkezetével, továbbá a gazdaság fejlettségi szintjével és a megszállás ideje alatti nehézségek kérdésével csak nagyon vázlatosan foglalkozik. Ennek ellenére hangsúlyoznunk kell, hogy Szűts Emil könyve a téma eddigi legteljesebb feldolgozása.

A „Baranya-probléma” fölmerülése, közvetlenül a belgrádi katonai egyezmény (1918. nov. 13.) megkötéséhez kapcsolódott. Ez az okmány az Osztrák–Magyar Monarchia által Páduában aláírt fegyverszüneti egyezmény alkalmazására vonatkozott. Előírta a demarkációs vonal meghúzását a Nagy-Szamostól Besztercén át Marosvásárhelyig, onnan a Maros men-

tén Szegedig, majd a Szabadka–Baja–Pécs vonaltól északra a Dráváig, valamint az érintett területek katonai megszállását.

A megszálló csapatok kisszámú és gyengén felszerelt egységei már a belgrádi konvenció aláírásának napján Baranya területére léptek, másnap pedig vonattal Pécsre érkeztek. A terület elfoglalása incidensek, ellenállás nélkül zajlott le, és úgy tűnt, hogy a lakosság és a katonaság viszonya a körülményekhez képest békés és korrekt lesz.

A kezdeti optimizmus azonban csakhamar elapadt, amikor a megszálló hatóságok sorra felszámolták a polgári (őszirózás) forradalom baranyai szerveit, beavatkoztak a pécsi bányák szénkitermelésébe, megkezdték a közraktárak indokolatlan kisajátítását és felbukkantak a délszláv öntudatot ébresztgető agitátorok a „szerb nemzeti felszabadítás” szövegeit hangoztatva. Egyre több jel mutatott arra, hogy itt is, akárcsak a Bácskában és Bánátban, a katonai megszállás csak bevezető a Nagy Szerbiához való csatlósítás útján. Mindez a lakosság többségében ellenállást váltott ki, különösen amikor a Szerb Nemzeti Bizottság szervezésében megtartott Nagy Nemzetgyűlésen, 1918. november 25-én Újvidéken kihirdették Bácska, Bánát és Baranya elszakadását a Magyar Királyságtól, és csatlakozását Szerbiához. A proklamációt konkrét lépések követték. Elkezdődött a politikai, gazdasági és közlekedési kapcsolatok felszámolása, valamint a természeti kincseknek és a termelőerőknek a Szerb Királyság számára történő kizárólagos kihasználása, az iskolahálózat szerb nemzeti érdekeknek megfelelő átalakítása, és a magyar tisztviselői kar lecserélése. Baranya megye főispánjának Vladislav Pandurovićot, a pécsi hadapródiskola valamikori tanárát tették meg.

Mindez a belgrádi katonai egyezmény durva megsértését, a megszálló hadsereg tevékenységét korlátozó rendelkezések semmibe vételét jelentette, és egyben tükrözte a vesztes, belpolitikai problémákkal

terhelt Magyarország, és az antant hatóságos katonai, valamint diplomáciai támogatását élvező Szerb–Horvát–Szlóvnai Királyság közt fennálló erőviszonyokat.

A kialakult helyzettel szemben a lakosság passzív ellenállása mellett más próbálkozások is születtek. Így például, felmerült az autonómia gondolata. A Baranyára vonatkozó tervezet kidolgozója Hajdu Gyula és Makay István, míg a Kelet- és Közép-Bánát önkormányzatát előirányzó elképzelés szerzője dr. Róth Ottó volt. Az eltérések ellenére mindkét tervezet a magyar államhoz fűződő kapcsolatok fenntartását célozta, kiváltva ezzel a SZHSZ állam azonnali elutasító reakcióját.

A wilsoni elvek és a szerb hatalom erőszakos bevezetése ellen irányuló leghatározottabb, legszervezettebb fellépés az 1919. február 21-én Temesváron, Újvidéken, Zomborban és Pécsen kitört általános sztrájk volt. A megszállók gyors és nagyon határozott reagálása következtében a sztrájk Bácska és Bánát városaiban már 23-án sikertelenül végződött. Pécsen viszont a rendőri-katonai brutalitások ellenére egyre terjedt és erősödött, olyannyira, hogy a jugoszláv hatóságok célszerűbbnek ítélték a sztrájkolók követeléseinek teljesítését: március közepén a szerb katonai főparancsnokság elrendelte a szerb tisztviselők eltávolítását és a magyarok visszahelyezését, továbbá engedélyezte a munkásszervezetek működését, a lapkiadást, valamint a sztrájk tartalma alatt letartóztatottak szabadon bocsátását.

Szűts kiemeli, hogy a nagy erőfeszítések árán kiharcolt engedmények valóra váltására nem kerülhetett sor, mivel a SZHSZ Királyság vezető személyiségei a március 21-én kikiáltott Tanácsköztársaságot a magyar állam teljes felbomlásaként értékelték. Emellett a párizsi konferencia fejleményei is változást hoztak a megszállt területek iránti politikában: május folyamán véglegesen meghatározták a magyar–jugoszláv határvonalat. Ennek értelmében a szerb csapatoknak Baranyában vissza kellett volna vo-

nalniuk a Siklós—Mohács—Baja vonaltól délre fekvő területekre.

A dolgok ilyen alakulása azonban nem felelt meg a SZHSZ állam expanzionista törekvéseinek, már csak azért sem, mert ezáltal le kellett volna mondania a gazdag pécsi szénbányák kiaknázásáról. A jugoszláv állam a visszavonulás helyett aktív kétirányú tevékenységbe kezdett. Egyrészt, igyekezett a párizsi konferencián ki-
eszközölni a határmegállapítás revízióját, másrészt a kérdéses területeken tág teret biztosított a szerb nacionalizmus kibontakozásának (helyi és szerbiai sajtópropagandával, szláv annexionista népgyűlések, petíciók és agitátorok támogatásával).

E célokat volt hivatott szolgálni a lakosság összefrása is, melyet szerb összefrók, szerb nyelvű, cirill betűs úrlapokon végeztek őslakosnak számítva a megszálló csapatok legénységét is. Nem csoda, hogy az ily módon végrehajtott „népszámlálás” eredményeiben a szláv népesség részaránya sokszorosan felülmúlta az összes eddigi és a későbbi összefrásokban szereplő arányukat.

Ebben a szellemben készült Jovan Cvijić európai hírlíró geológus és földrajztudós párizsi békekonzferenciához címzett jelentése is, melyben állítása szerint a határrevízióban követelt területeken a 113 000 délszlávval szemben mindössze 18–20 000 magyar él.

Az annexióhoz vagy legalábbis az okkupáció meghosszabbításához a Szerb—Horvát—Szlovén Királyságnak szüksége lett volna egy olyan helyi politikai tényezőre, amely hajlott volna az együttműködésre. A keresztényszocialisták, kispapok, vagy a polgárság erre nem volt kapható, a szláv lakosság pedig nem volt elegendő. A Magyar Tanácsköztársaság bukása ilyen szempontból kedvező fordulatot hozott. A helyi lakosság és a demarkációs vonal túloldaláról érkező nagyszámú menekült félelme a fehérterortól kitűnő alkalmat nyújtott a jugoszláv fél számára ahhoz, hogy a kivonulás előadását a rend fenntartásának és a la-

kosság megvédésének a szükségességével magyarázza. Baranya ettől kezdve a magyarországi és a jugoszláv üldözött munkásság menedékhelyévé vált.

A munkásság megnyerése érdekében a jugoszláv hatalomtartók igen intenzív agitációt fejtettek ki, tolerálták a szocialista munkásmozgalom erőteljes kibontakozását, a sajtópropagandát, kiépítették kapcsolataikat a szocialista vezetők felé. Az 1920-as év folyamán engedélyezték több olyan népgyűlés megtartását, amelyen a résztvevők elutasították a Magyarországhoz történő visszacsatolást mindaddig, amíg ott Horthy marad uralmon.

E tevékenység csúcsa a szocialisták hatalomra juttatása volt Pécsen, 1920 augusztusában. A szocialisták új pozíciójuk értelmét a munkásság helyzetének javításában, a társadalmi viszonyok demokratizálásában és a lakosság – elsősorban a munkásság – fehérterrorral szembeni védelmében (a jugoszláv állam támogatását élvezve) látták. Itt azonban nem álltak meg. Felismerték azt, hogy e régióban demokratikusabb viszonyok uralkodnak (ami véleményük szerint jórészt a megszállásnak köszönhető), mint Magyarországon vagy a délszláv királyságban. Arra számítottak, hogy e viszonyokból kiindulva, a SZHSZ Királyság és az antant hatalmak támogatását élvezve megvalósíthatják Magyarország egészének demokratikus átalakulását. Az ilyen ambíciózus elképzelések téves értékelésekre alapozódtak. Európában ezidőtájt meghatározó politikai tényező a kommunizmus elleni harc, a szocialista forradalmak megfékezése volt. Így az antant nem a Horthy-rendszer megdöntésén fáradozott, hanem annak konszolidálásán, és egyre kevesebb szimpátiával szemlélte a jugoszláv hatóságok kettétálasztását a baranyai szocialista munkásmozgalommal. Ebben a helyzetben a szocialisták működése gyakorlatilag a belgrádi kormány malmára hajtották a vizet.

A pécsi városi vezetőség csakhamar komoly nehézségekkel találta magát

szemben: a súlyos gazdasági helyzet, a megoldatlan valutakérdés, a polgárság nagy részének ellenállása, a Pécsi Szocialista Párton belüli nézeteltérések és a megszálló hatalom ellentmondásos magatartása nagyon szűk keretek közé szorította a vezetőség mozgásterét, végül lehetlenné téve számára a kitűzött célok elérését. Ezt a városi szintű önkormányzat megyei szintre emelésével látták kárpótolhatónak. Lovászy Márton és Linder Béla ezirányú autonómia-tervezete sikertelen próbálkozásnak bizonyult, viszont a megszállók számára egy új kapaszkodót jelentett a további taktizáláshoz. Azt, hogy a PSZP fokozatosan veszítette félőképességét az edállt helyzetet illetően, jól illusztrálja a pécsi szocialista törvényhatósági közgyűlés 1921. március 2-án meghozott hivatalos állásfoglalása, mellyel az okkupáció meghosszabbítása mellett szállt skra.

A következő hónapokban egyre bizonyosabbá vált, hogy a visszacsatolás elkerülhetetlen. A szocialisták viszont továbbra is az ellenforradalmi rendszer megtorlásainak veszélyét hangoztatták és egyáltalán nem készültek fel a visszacsatolást követő időkre. Nem látták, hogy ekkor már a magyarországi központi hatalom alárendelte magának a fegyveres különítményeket, hogy ura a helyzetnek és érdekeivel ellentétes mindennemű megtorlás a visszaserzett területeken. Emellett a szocialisták elhitték a SZHSZ hatóságok állításait, miszerint azok még nem gondolnak a kivonulásra. A magyarországi konzervatív rendszer elutasítására irányuló pécsi népgyűlések sora azt az illúziót keltette bennük, hogy komoly befolyást gyakorolnak a tömegekre.

A felsoroltak eredményeként 1921. aug. 14-én a Széchenyi téren egybegyűlt 15–20 000-es tömeg előtt lelkes szónokok beszéltek a munkásság, a délszláv népeség élete megvédésének szükségéről a nemzeti hadsereggel szembeni fegyveres ellenállás elkerülhetetlenségéről, és a tömeg lelkes éljenése közepette kikiál-

tották a Baranyai Szerb–Magyar Köztársaságot.

E köztársaság tulajdonképpen csak megteremtői tudatában élt, a valóságban nem létezett, nem volt háttere, reális érdekek nem fűződtek hozzá. Ennek tudatában voltak szervezői is, úgyhogy, amikor kitudódott a magyar csapatok bevonulásának dátuma, az első között hagyták el a területet!

Alapos előkészületek után a magyar hatóságok képviselői és a hadsereg augusztus 19-e és 22-e között zökkenőmentesen cserélték le a jugoszláv hatalmat. A bevonuló nemzeti sereget hatalmas lelkes tömeg fogadta. Megtorlások nem voltak. Ennek ellenére a visszacsatolt területet sokan elhagyták – megközelítőleg húszezren. A megfélemlített munkásokon kívül a SZHSZ állam földosztásra vonatkozó ígérete kapcsán nagy számú délszláv távozott.

A fentiekben csak jelzett folyamatokat Szűts Emil behatóan, olvasmányos megszövegezésben tanulmányozza, jól megvilágítva az események és viszonyok sokrétűségét, azok genézisét és fejlődését. Kitér a magyar közigazgatási, igazságszolgáltatási és katonai szerveknek a visszacsatolást részletesen eltervező, előkészítő aktivitására is. Fontosabb okmányok, újságcikk-részletek beiktatásával pedig érzékelteti a kor hangulatát, az események formálóinak gondolkodásmódját.

A könyvben jól végigkövethető miként viszonyulnak egymáshoz a nemzeti és az osztályérdek, azok képviselői vagy az, hogy miként talákoztak a demokratizációs törekvések a demokratikusnak – egyáltalán nem mondható megszállók érdekeivel.

Míg Magyarország más területeinek része volt a vesztes háborút követő megpróbáltatások egész sorában (elcsatolások, gazdasági összeomlás, polgári majd proletárforradalom, fehérterror) és eljutott a kül- és belpolitikai konszolidációig, a „baranyai sziget” megrekedt a demokratizációs törekvések és az idegen megszállás ellentéteinek sikertelen boncolgatásánál.

GYÖRE Zoltán